

Met welke blik zien we elkaar?

Een missionair-diaconaal perspectief

De christelijke traditie is zich sterk bewust van de kwetsbare positie en dehumaniserende omstandigheden waarin veel groepen in onze maatschappij verkeren. Tegelijk leeft de geloofstraditie van een geloof in verandering. Vanuit deze achtergrond leggen zowel diaconale als missionaire vrijwilligers en beroepskrachten verbindingen buiten de kerk.

Diaconaat en missie willen allebei bijdragen aan verandering voor deze mensen en de maatschappij als geheel. Toch blijven ze in de praktijk en in de opleiding te vaak van elkaar gescheiden. Hun verschillende gezichtspunten worden onvoldoende kritisch op elkaar betrokken. De mensen op wie zij zich richten komen daarvoor steeds beperkt, want vanuit één van beide gezichtspunten, in beeld.

In dit artikel beschrijf ik een theologisch perspectief op de missionair-diaconale benadering als een bijdrage aan de ontwikkeling van inclusieve praktijken *met* mensen in kwetsbare posities.

Diaconaal en/of missionair?

Over de relatie tussen diaconaat en missie bestaan verschillen in zichten. Sommigen zien diaconale hulpverlening als een mogelijkheid voor evangelisatie. Anderen helpen opent mogelijkheden om te getuigen van de eigen geloofsovertuiging. Volgens deze visie is het uiteindelijke doel dat mensen het evangelie leren kennen en

deel worden van een gemeenschap met dezelfde overtuiging.

De vraag rijst echter of die ander daar wel bij gediend en gebaat is. De afhankelijkheid in een hulprelatie maakt het onmogelijk om dat op een integere en betrouwbare manier na te gaan. Hoe maakt de missionaris-hulpverlener onderscheid tussen zijn eigen verlangens en het goede voor de ander? Wie ervan uitgaat dat de eigen geloofsopvatting onverkort ook voor anderen goed is, handelt vanuit een paternalistische houding. In hoeverre is hij ontvankelijk voor wat anderen te vertellen of te bieden hebben?

Anderen willen het diaconaat daarom strikt van missie afgrenzen. De hulpverlening die in een inloophuis of rond een voedselproject plaatsvindt, mag volgens hen niet vermengd worden met een missionaire agenda. Evangeliseren zou de integriteit op het spel zetten. De mensen op wie het diaconaat zich richt, hebben een hulpbehoefte en de gelovige drijfveer van de hulpverlener moet daarvan los worden gezien.

Deze redenering dreigt over het hoofd te zien dat mensen ook een gelovig-spirituele behoefte hebben aan zin en betekenis. De ondersteuning die mensen ontvangen en geven – materieel, gastvrijheid, adviezen – heeft impliciet ook een spiritueel aspect, of kan dat hebben. Zowel de mensen op wie het werk zich richt als de werkers zijn daarvoor sensitief. Zonder ruimte voor spiritualiteit en geloof krijgt een belangrijk deel van mens-zijn geen aandacht.

Presentie- en exposurebenadering

In de tweede helft van de twintigste eeuw is een beweging ontstaan van missionair-diaconaal werk die beide aspecten bijeenhoudt. Bij mensen binnen de kerken groeide het besef dat deze de verbinding met achterstandswijken kwijt waren geraakt en dat de kerken een verantwoordelijkheid hadden om zich daarmee te verbinden (Van Waarde 2017, hfst. 1). Onder het teken van apostolaatstheologie (Nederlands Hervormde Kerk), inwendige zending (Gereformeerde Kerken) en herkerstening (Rooms-Katholieke Kerk) ontstonden tal van buurtcentra en andere vormen van zorgverlening en jeugdwerk om betrokken te raken bij het maatschappelijk leven.

Gaandeweg ontdekte men dat het evangelie alle dimensies van het bestaan betreft (Van der Spek 2010, 22). Beroepskrachten zagen de cultuurgebondenheid van hun geloof in. Ze beseften dat hun werkbenadering, die er min of meer vanuit ging dat de bewoners ongelovig waren, geen recht deed aan de werkelijkheid. De intentie veranderde van ‘het brengen van het Woord’ naar bewoners in achterstandswijken in het bijdragen aan hun emancipatie.

De groei van gemeenschappen rond de

buurtcentra riep al in de jaren zestig de vraag op, hoe deze theologisch geduid konden worden. Zij hadden ruimte nodig om zichzelf te verstaan als zelfstandige gemeenschappen die niettemin in verbinding met de kerken stonden. Het lukte echter niet om de verworven inzichten in de zendende kerken te integreren, deels omdat die als bedreigend werden ervaren. Gaandeweg raakten het werk en de beroepskrachten gesecculariseerd. Ook dit bemoeilijkte theologische reflectie. Met het gebrek aan theologische duiding en de toename van overheidsfinanciering werd de verbinding tussen de buurtcentra en de kerken in de jaren zeventig verbroken.

Enkele overgebleven Rotterdamse missionaire predikanten zagen aan het begin van de jaren tachtig de noodzaak om het werk opnieuw op te bouwen. Zij beseften vanuit een missionair gezichtspunt dat ze de relatie met en perspectief van bewoners leidend moesten maken voor de invulling van het werk. Deze omslag naar radicale ontvankelijkheid voor buurtbewoners en hun leefomstandigheden werd bekend als de *copernicaanse wending* (Addy et al. 2012; IJerman 2003). Om die werkwijze vol te houden, was training en gezamenlijke reflectie nodig. Beroepskrachten in met name het Rotterdamse Oude Westen Pastoraat ontwikkelden hiervoor de exposure- en presentiebenadering.

Kor Schippers heeft sterk het missionaire belang van presentie voor de kerk als geheel benadrukt. Schippers verstaat de *missio Dei* namelijk vanuit Gods voorkeursoptie voor de armen en uitgesloten. Gods keuze om juist in hun leven verandering te brengen maakt duidelijk wie God werkelijk is (Schippers 1990,

233ss). De bewoners komen in deze visie bij uitstek als subject van missie in beeld. Vanuit hun perspectief kunnen centrale theologische begrippen opnieuw verstaan worden (Schippers 1990, 233). Als beroepskrachten zich verbonden met deze mensen, voegen ze zich in Gods betrokkenheid bij hen.

De studie van Schippers heeft aangezet tot verschillende vervolgstudies (Baart 2001; Van der Kolm 2001; Van der Spek 2010). Toch is het tegoe van de presentie- en exposurebenadering waarop Schippers wijst, nog niet in de kerkelijke praktijk geïntegreerd. De wending naar de ontvankelijkheid voor mensen in posities van uitsluiting – de copernicaanse wending – is daarvoor onvoldoende gemaakt. Hieronder schets ik vanuit welke missiologische inzichten deze missionair-diaconale benadering een verrijking kan zijn voor zowel een missionaire als diaconale praktijk.

Missiologische inzichten

De missionair-diaconale benadering kan goed geduid worden vanuit het denken over missie van Robert Schreiter en Bert Hoedemaker. Missie in een geglobaliseerde samenleving dient zich volgens hen te verhouden tot de consequenties van globale processen op de levens van mensen op lokale schaal (Schreiter 1997, 2013). Politiek-economische ontwikkelingen, zoals migratie- en kapitaalstromen en de gevolgen van klimaatverandering hebben een destructieve uitwerking, die met name gemarginaliseerden treft.

Tegen deze achtergrond van asymmetrische maatschappelijke verhoudingen moet missie primair in het teken staan van verzoening

en heling, niet enkel in relatie tot God, maar vooral ook tussen mensen onderling. Heling omvat het herstel van de humaniteit waar deze geschonden wordt (Schreiter 1997, 2013). Missie thematiseert de vraag naar de eenheid van de mensheid in eschatologisch perspectief (Hoedemaker 2000, 96). In weerwil van de realiteit wordt in de joods-christelijke traditie de verwachting gewekt van eenheid en verzoening (*shalom*) tussen mensen die uiteindelijk alleen eschatologisch vervuld kan worden.

Tussen enerzijds deze eschatologische verwachting en anderzijds het besef van onrechtvaardige verhoudingen bestaat een sterke spanning. Die spanning vormt de basis van missie. De door de profeten en het evangelie gewekte verwachting blijft niet begrensd tot de eigen context, maar stijgt daar bovenuit: missie is de beweging waarbij ‘de eschatologische spanning van Israël “verder reist” van context naar context’ (Hoedemaker 2000, 77). Wat heilzaam is voor mensen in een specifieke context laat zich telkens opnieuw ontdekken.

Ontdekken wat in een nieuwe context heilzaam is, vergt een leerproces. Het is essentieel dat christenen en anderen daarin op gelijkwaardige wijze betrokken zijn (Hoedemaker 2000, 69, 78). In dialoog met anderen kunnen belangrijke inzichten uit de traditie worden herontdekt en uitgediept, en worden kritische vragen vanuit een seculier perspectief of vanuit andere tradities opgehouden (Hoedemaker 2000, 77s). Missie gaat dus verder dan de communicatie van een gefixeerd verstaan van het evangelie.

Deze zienswijze plaatst de missionair-diaconale benadering tegen de eschatologische ver-

wachting van verzoening en heling. De mensen op wie het werk zich richt ervaren de gevolgen van machtsongelijkheid in hun bestaan. Hun ervaringen om hiermee te leven en toch vast te houden aan menswaardigheid, vormen een belangrijk aandeel in het leerproces *vanuit de eschatologie*. Enerzijds hebben ze daardoor eigen inzichten, geloofsvertrouwen en wijsheid ontdekt die noodzakelijk zijn voor het leren. Anderzijds vormt hun leven en hun context de toetssteen voor welke inzichten uit de christelijke traditie van belang zijn. Dat maakt hen subject van het leerproces.

Van missionair-diaconaal medewerkers vraagt dit om hen als subject in dit leerproces te benaderen. Er is een gezamenlijk leren nodig waarin beroepskrachten en de ‘anderen’ op wie zij zich richten betrokken zijn (Van Waarde 2017, 66). Als ze mededragers worden van het werk en van de gemeenschap, kunnen ook gemeenschappen ontstaan waarin mensen op basis van gelijkwaardigheid zijn geïntegreerd.

Welk perspectief werkt?

Het contact met één man heeft me sterk geïnspireerd. We ontmoetten elkaar in het kader van het Kerk en buurtwerk Lombardijen in Rotterdam-Zuid. In de wijk vond stedelijke herstructurering plaats. Door vervanging van een aantal goedkope huurflats voor nieuwe duurdere koop- en huurwoningen wilde men menging van sociale groepen bereiken en de woonkwaliteit verhogen. Huurders met lage inkomens werden gedwongen elders een woning te zoeken, met als gevolg huurverhoging, stress, verlies van hun sociale netwerk en de ervaring dat hun belang niet meewoog in het stedelijk belang.

De man, 68 jaar oud, woonde in een ‘sloopflat’ en vertelde over zijn echtscheiding, het weinige contact met zijn volwassen zoons, zijn arbeidsongeschiktheid en depressie. Na enkele bezoeken liet hij mij foto’s zien van zijn vroegere leven, zijn werk als schipper op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse wateren en zijn hobby’s vissen en houtbewerking. Tegelijk met onze gesprekken begonnen de antidepressiva hun werk te doen en via mijn bemiddeling begon hij les te geven in houtbewerking bij een dagactiviteiten-centrum. In een inloophuis verbonden aan het Kerk en buurtwerk vond hij zijn plek en later bovendien zijn nieuwe partner.

Hij hervond zijn kracht. Toen een buurvrouw en mede-vrijwilligster overleed, protesteerde hij hevig bij de hulpverleners van het dagactiviteiten-centrum die verstek lieten gaan bij haar uitvaart. Maanden weigerde hij te komen, omdat zij haar in zijn waarneming als nummer zagen en te weinig als mens. En toen de flats steeds meer verlaten raakten en leegstaande woningen slordig werden dichtgemetseld, viel zijn woning op door de beschilderde bloempotten en wandtegels. In de gemeentegrond voor zijn deur bloeiden bloemen, terwijl verderop de vuilniscontainers uitpuilden. Eenmaal in een nieuw huis, maar met een lijf dat op was, vertelde hij hoe hij terugkeek op alles. ‘Ik heb een goed leven gehad’, zei hij, ‘Er zijn altijd engelen voor mij geweest.’

Vanuit welk perspectief zien we nu deze man en het contact met hem? Het perspectief en de verwachtingen waarmee iemand wordt benaderd, bepalen immers welke aspecten aan het licht komen. In de pastorale gesprekken kwamen zijn

depressie maar ook zijn verlangens en kwaliteiten aan het licht. Via bemiddeling naar het dagactiviteitencentrum kon de man vervolgens zijn kracht inzetten en op zijn beurt bezoekers ondersteunen. Bovendien werd hij over de drempel geholpen naar het inloophuis om betekenisvolle verbindingen te leggen. De toename van zijn kracht en regie over zijn dagelijks leven en de versterking van relaties maken, via het diaconale perspectief bezien, zijn menselijke waardigheid zichtbaar.

Maar er zijn nog andere, zeer wezenlijke aspecten te herkennen. Hij nam namelijk krachtig stelling voor de gedachte aan zijn overleden buurvrouw tegenover de hulpverleners. Hij verzorgde zijn woonomgeving waarin anderen niet meer investeerden. En hij benoemde de dankbaarheid voor zijn leven en ziet dat er voor hem is gezorgd.

Kortom, hij heeft leren zien wat goed leven in deze omstandigheden inhoudt. En dat laat hij op zijn beurt weer zien aan anderen. Aan de hulpverleners toont hij wat het betekent om mensen recht te doen, aan zijn burens hoe je hoopvol kunt leven in desolate omstandigheden en aan mij hoe hij zich gedragen weet. In plaats van ontvanger van missie of diaconaat is hij er mede-subject van geworden. Via mensen als hij gaat de verwachting van verzoening en heling verder (cf. Schlatmann & Van Waarde 2012, 115s).

Sleutel tot nieuwe verbindingen

Sommigen zullen niettemin de vraag stellen: ‘Heeft deze man God leren kennen: is er met hem over het evangelie gesproken?’ De positieve intentie achter deze vraag kan zijn om anderen

te laten delen in wat iemand zelf als goed heeft ervaren. Toch is deze vraag minder onschuldig dan hij lijkt.

De vraagsteller stelt impliciet een norm waar aan mensen behoren te voldoen: een geslaagd leven houdt in dat iemand God kent door kennis van het evangelie. Dat veronderstelt dat sommigen nog niet helemaal bij ‘ons’ horen: zij moeten eerst nog God leren kennen. Soms blijkt met ‘het evangelie’ één specifieke manier bedoeld waarop de vraagsteller dat heeft leren verstaan. Dat wordt bijvoorbeeld zichtbaar in ontmoetingen met migranten-christenen of christenen van liberale achtergrond.

De veronderstellingen waarop de vraag is gebaseerd scheppen impliciet een ‘binnen’ en een ‘buiten’. Dit is parallel aan de onderscheiding tussen ‘binnen’ en ‘buiten’ de samenleving, zoals dat is beschreven door de socioloog Willem Schinkel (Schinkel 2007, 2014). Dat creëert ongewenste asymmetrische posities. Terwijl de missionair-diaconale medewerker ‘erbij hoort’, is dat voor anderen nog maar de vraag. De vraagsteller stelt zich op als beoordelaar van de ander en van het ‘leerproces’. Hij ziet over het hoofd dat zijn eigen veronderstellingen over God en het evangelie tekort kunnen schieten en verrijkt kunnen worden. Deze asymmetrie maakt het onmogelijk om te leren van wie worden uitgesloten, en gemeenschappen te vormen op gelijkwaardige basis. Wanneer hun subjectiviteit niet serieus wordt genomen, kan van missie niet werkelijk sprake zijn.

Uiteraard zijn de inzichten en het geloof van missionair-diaconaal medewerkers van belang in de omgang met mensen in achterstandsposities. Dat kan echter pas als zij *ontvankelijk*

zijn voor die laatsten. Wie het lijden en de hoop vanuit het perspectief van de man in de sloopflat niet heeft leren zien in eschatologisch perspectief, kan God *in deze context van uitsluiting* niet goed begrijpen. Die gaat voorbij aan de inzichten van Schippers dat God zich juist laat kennen in de verbinding met mensen die worden uitgesloten. Diaconaat houdt daarmee ook missie onder spanning. Missie heeft de diaconale beweging nodig om betekenisvol te zijn en andersom.

Wezenlijk is om de spanning tussen de context van uitsluiting en het eschatologisch perspectief van heling uit te houden. Een missionair-diaconaal perspectief helpt om daarover praktische wijsheid op te bouwen. Het biedt een kader om het handelen van mensen, zoals dat van de genoemde man, te zien als een bijdrage aan verzoening en heling. We kunnen hun handelen zien als een getuigenis van hoop en waardigheid in deze leefomstandigheden. En mensen zoals hij kunnen gezien worden als partners in een gezamenlijk leerproces. Dat stelt ons voor de uitdagende vraag of we hen ook daadwerkelijk durven te zien als subject van de eschatologische verwachting.

Literatuur

- Addy, T., IJzerman, H. & Noordegraaf, H. (2012). A Paradigm Shift for Diaconia? Learning from Urban Mission in the Netherlands. *Diaconia. Journal for the Study of Christian Social Practice*, 3(2), 210-215.
- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Amsterdam: Lemma.
- Hoedemaker, B. (2000). *Met anderen tot Christus. Zending in een postmissionair tijdperk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- IJzerman, H. (2003). Al doende leert men. *Wereld en Zending*, 2003(3), 85-95.
- Kolm, G.J. van der (2001). *De verbeelding van de kerk. Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesologie*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- Schinkel, W. (2014). *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven*. Amsterdam: Boom.
- Schippers, K. (1990). *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk. Onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van bewoners*. Kampen: Kok.
- Schlatmann, T. & Waarde, R. van (2012). *Zo wordt het spel gespeeld. Over empowerment en gemeenschap*. Ootmarsum: Van der Ros Communicatie.
- Schreiter, R.J. (1997). *The New Catholicity: Theology between the Global and the Local*. Maryknoll, NY: Orbis Books.
- Schreiter, R.J. (2013). *Mission as Ministry of Reconciliation*. Regnum Edinburgh centenary series 16. Oxford: Regnum Books International.
- Spek, J. van der (2010). *De kramp voorbij. Theologische noties bij zending, presentie en kerk*. Gorinchem: Narratio.
- Waarde, R. van (2017). *Oog in oog. Een missiologische studie naar de betekenis van de exposuurebenadering in de stedelijke context*. Protestantse Theologische Universiteit.

Rob (dr. R.) van Waarde is studentenpredikant in Leiden en Rotterdam. Van 2002 tot 2010 werkte hij als buurtpastor bij het Kerk en buurtwerk Lombardijen. In 2017 promoveerde hij aan de Protestantse Theologische Universiteit op het gebied van de missiologie. Daarnaast is hij team-trainer en coach.
E robvanwaarde@gmail.com